

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

ISSN: 2980-1117

Cilt: 4

Sayı: 7

Haziran 2024

Volume / المجلد: 4

Issue / العدد: 7

June / حزيران 2024

Feyza Hilal Şahin
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kelam Yüksek Lisans Öğrencisi
feYZa.sahin@hbv.edu.tr

 ORCID: 0009-0009-7382-9980

Hasan Cansız,
Kelam ve Bilim:
Rü'yetullah Tartışmalarında
Görme Kuramları,
Fecr Yayınları, 2023, ss. 403.

Hasan Cansız, Theology and Science: In The
Debate on Ru'yatullah Theories of Vision,
Fajr Publications, 2023, pp.403.

Atıf: Şahin, F. H. (2024). Hasan Cansız, Kelam ve Bilim: Rü'yetullah Tartışmalarında Görme Kuramları, Fecr Yayınları, 2023, SS. 403. *Din ve İnsan Dergisi*, 4 (7), 183-188.

Makale Türü / Article Information: Kitap İncelemesi / Book Review

Yükleme Tarihi / Received Date: 23.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.04.2024

Yayımlanma Tarihi / Published Date: Haziran 2024

İlk-Son Sayfa / First-Last Page: 183-188

İntihal

Plagiarism / انتحال

Bu makale intihal programında taranmıştır.
This article was checked in the plagiarism program.
تم مسح هذه المقالة في برنامج الانتحال

intihal.net

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics were complied with in the published articles; International standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into account.

Hasan Cansız, *Kelam ve Bilim: Rü'yetullah Tartışmalarında Görme Kuramları*, Fecr Yayınları, 2023, ss. 403.

İnsanların dünyayı ve varoluşu anlama yolculukları, ilgi alanları ve kişisel deneyimleri, içinde yaşadıkları çevre vb. unsurlar tarafından şekillendirilir. Merak duygularının bir sonucu olarak, yaşantılarını daha anlamlı ve realist kılma düşüncesine sahip bireyler, bilimsel verilerle yaşamın anlamına dair kurguladıkları zemine bir dayanak noktası oluşturmaya çalışırlar. Bilim, varoluşu gerekçelendirmek gibi bir iddianın aksine; gerçekliği açıklamaya ve anlamaya odaklanır. Bu noktada, gözlemlenemeyen bir alanı kapsayan, varlık ve yokluğun ötesini de ele alan din olgusu akıllara gelmektedir. Görmenin nitelikleri çerçevesinde Allah'ı görmeyi istemek, bu varoluşsal arayışın bir uzantısı olarak ortaya çıkar. İslâm'ın ilk beş asrı boyunca (*mütekaddimîn*) kelâmcılar da benzer tecrübeler yaşamışlardır. Hasan Cansız, *Kelam ve Bilim: Rü'yetullah Tartışmalarında Görme Kuramları* başlıklı eserinde, kelâm düşüncesinde yer verilen bilimsel bilgiyle modern bilimin ilişkisini ele alırken, İslâm düşüncesinin erken dönemlerindeki tartışmalardan biri olan Allah'ın görülmesinin mümkün olup olmadığı problemini örnek olarak seçmiştir (s. 16).

Doktora tezinden kitaplaşmış olan bu çalışma, bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Girişte ilk olarak neden bu konunun seçildiği detaylı bir şekilde açıklanmış ve ardından konunun çerçevesi kısaca özetlenmiştir. Çalışma, kelâmı ve kelamcıyı tarihsel koşulları içinde anlama çabasının yanı sıra, bugünün kelâmını bilimle inşa ederken tercih edilebilecek alternatif yöntemlerin tespiti konusunda da katkı sağlamayı amaçlamıştır. Kitapta, literatür tarama yönteminin esas alındığı ve gerekli kısımlarda yorumlamaya da yer verildiği belirtilmiştir. Mütekaddimîn dönemi kaynakları kitabın temelini oluştururken, kelâmcıların fikri dünyalarının tespitinde kelamcıların mezheplerine ait eserlerin yanı sıra doksografik eserlere de başvurulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada yer alan tercümelerin yazara ait olduğu da belirtilmiş, bu çerçevede metnin hiçbir güçlükle karşılaşılmadan okunması ve anlaşılması esas alınmıştır.

Yazar eserde "bilim" ifadesini kullanırken İslâm düşüncesinde, özellikle de kelâm metinlerinde, görme fenomeni konusundaki yaklaşımlara odaklanmıştır. Bu doğrultuda konuyu, üç ana ekol kabul ettiği Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin yaklaşımlarını gözeterek tartışmıştır. Zaman zaman Ehl-i sünnet öncesi dönemde yaşamış isimlerin konuya ilişkin değerlendirmelerine de yer vermiştir. Ülkemizde ve yurt dışında da rü'yetullah meselesiyle ilgili çalışmaların olduğunu belirtmiş; çalışmaların tezle alakasına kısaca değinmiş, modern kaynakların ilintili bölümlerinden

Din ve İnsan Dergisi

مجلة الدين والإنسان - Journal of Religion and Human

Cilt / Volume / المجلد: 4 Sayı / Issue / العدد: 7 Haziran / June / حزيران 2024

kısmen yararlandığını da açıklamıştır. Yazarın ifadelerinden anlaşıldığına göre, bu tezin amacı, İslâm düşüncesinde bilim-kelâm ilişkisini anlamak ve rü'yetullah tartışmaları ekseninde önemli bir bakış açısı sunmaktır.

Cansız, öncelikle, kelâm-bilim ilişkisini ortaya koymak maksadıyla ilk bölümde rü'yetullah meselesini kelâmî boyutuyla analiz etmiştir. Bu tartışmaların ortaya çıkışına yönelik farklı yaklaşımları ele alan yazar, söz konusu problemin hicrî II. yüzyıldan önce teşekkül ettiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca görmenin gerçekleşmesi meselesi üzerinde de durmuş, buna dair fikirlerin ortaya çıkışının tarihsel sürecini, rü'yetullah konusunun seyrine paralel biçimde incelemiştir. Konunun kaynaklarını ele alırken, akıl ve nakil çerçevesinde farklı görüşler olduğuna değinen yazar, Kâdî Abdülcebbar, Abdülkâhir el-Bağdâdî, Cüveynî, Mâtürîdî, Eş'arî, Nesefî ve Pezdevî'nin eserlerine atıfta bulunmuştur. Buradan yola çıkarak, Mu'tezile'nin ilgili ayetlerde te'vile giderek aklî delilleri önelediği; Eş'ariyye'nin nakli önemsemesine rağmen ilk etapta konuyu akılla belirlemeye çalıştığı, Mâtürîdiyye'nin ise nakle öncelik vererek meseleyi nakille incelediği sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanı sıra her üç mezhebin, kendilerine uygun buldukları ayetleri muhkem kabul ettikleri ve meselelere bu şekilde yön verdiklerini ifade etmiştir (s. 50).

Akabinde yazar, kelâm ekollerinin Allah'ın insanlar tarafından görülüp görülemeyeceği hususundaki muhtelif görüşlerini incelemiştir. Bu minvalde, ilk olarak Allah'ın görülemez olduğu iddiasına yer vermiştir. Bununla, Allah'ın insana veya diğer varlıklara benzetilmesi noktasında *teşbih endişesini* dile getirmiştir. Bu bağlamda Allah'ın diğer cisimlere benzetilmesi, mekânda olması ve görme eyleminin, gören ve görülen arasında bir mesafe gerektirmesi gibi sorunlar üzerinde durmuştur. Rü'yetullahın teşbih olmaksızın gerçekleşmesi durumunda neler olacağını ise Mu'tezile'nin öne sürdüğü iddialar çerçevesinde değerlendirmiştir. Bunların yanı sıra, Allah'ın görülemez olduğuna dair Kâdî Abdülcebbar'ın öne sürdüğü naklî deliller, Nesefî ve Pezdevî gibi Mâtürîdî kelâmcıların, yine Bâkılânî ve Eş'arî gibi âlimlerin karşıt fikirleriyle birlikte konuya dair farklı bakış açılarını sunarak değerlendirmiştir. Böylelikle yazar, Mu'tezile'nin ayet ve hadisleri ele alma ve yorumlama biçimini temellendirmeye çalışmaktadır (s. 85).

Allah'ın bu dünyada görülemeyeceğine dair iddiaları ele aldıktan sonra yazar, O'nun görülmesinin mümkün olduğunu kabul eden grubun, ümmetin çoğunluğunu oluşturduğunu kaydetmiştir. Bu grup, teşbih sorunu olmaksızın rü'yetin imkânını savunurken, görme olgusunun maddi olanla zorunlu ilişki gerektirmediğini ileri sürerek meseleye çözümler sunmuştur. Bu noktada Eş'arîler ve Mâtürîdîlerin, Allah'ın görülmesini mümkün hale getiren ana etkenin, *var olanların görülmesi gerektiği* ilkesi olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir (s. 96). Ayrıca Cansız, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin Allah'ın görülmesinin aklen imkânına yönelik kabul ettikleri delilleri incelemiş, bu imkâna delalet eden ayet ve hadisler doğrultusunda yapılan tartışmalara da yer vermiştir.

Birinci bölümün sonunda yazar, rü'yetullah meselesinin tartışıldığı bağlamları ele almıştır. Bu doğrultuda rü'yetullahın zaman, mekân ve gören kimse bağlamında farklı açılardan dünyevî boyutunu inceledikten sonra, asıl mesele olan Allah'ın ahirette görülmesi konusuna geçmiştir. Görmenin gerçekleşme biçimi ve sürekliliği hakkında, meşhur iddiaların yanı sıra fazlaca destek görmemiş yaklaşımlara da temas etmiştir. Bölümün son konusu ve aynı zamanda dolaylı olarak rü'yetullah bahsiyle ilişkili olan, *Allah'ın Zâtını Görmesi* başlığı altında; diğer varlıkların Allah'ı görmesinin açıklanması ile Allah'ın kendi zâtını görmesi hususunun aynı olup olmadığını mezhepler açısından mukayeseli bir şekilde ele almıştır.

Eserde görmenin kelâmî boyutuna dair farklı bakış açıları sunan yazar, okuyucunun konuyu derinlemesine öğrenebilmesine ve kendi değerlendirmesini yapabilmesine olanak sağlamıştır. Bu minvalde yazar, birinci bölümde rü'yetullah probleminin kelâmîde ele alınışına ilişkin tasvir ve değerlendirmeleri tamamlamıştır. İkinci bölümde modern bilimin görme algısına dair yaklaşımlara temas etmiş; bu yaklaşımların rü'yetullah tartışmalarına sağladığı katkıya yönelik bir zemin oluşturmuştur. Bu sayede, görmenin fiziksel boyutuna bilimsel bir ön hazırlık sunmuştur.

Bilim tarihini konu edindiği ikinci bölümde yazar, görmenin fiziksel boyutunu anlamak ve bilim tarihinin temel kavramlarına, teorilerine anakronizme düşmeden yaklaşmak amacıyla bu girişi önemli bulmuştur. Rü'yetullah meselesi teolojik bir temele dayanmasına rağmen, yazar sadece dinî metinlere dayanarak değil, aynı zamanda modern bilimle de ilişkilendirerek konuyu ele almıştır. İslâm kelâmındaki görme konusundaki tartışmaları anlamak için bilim tarihine olan bu vurgu, tartışmaların içeriğe katkı sağlamaktadır. Ancak, bilim tarihinin geniş kapsamı göz önüne alındığında, konunun ele alınışı kitabın akışına uymamakta ve yeterli gelmemektedir.

Yazar, görmenin gerçekleşmesi için gerekli asgarî şartlara dair mezheplerin farklı yaklaşımlarından bahsettikten sonra, bu sürecin Allah'ın görülebileceğini kabul eden mezheplerce nasıl gerçekleştiğine iki temel husus etrafında temas etmiştir. Bu çerçevede görmenin idrakine ve mahalline ilişkin tartışmaları ele almıştır. İlk olarak idrak kavramına değinmiş ve idrakin, *yalnızca görme anlamına gelmediği, diğer duyuların da idrake sebep olduğu* sonucunun bütün mezheplerce kabul edildiğini belirtmiştir (s. 180). Ardından idrak ve bilgi ilişkisini ele almış, idrakin sebebi ve ne zaman gerçekleştiğine dair tartışmaların tespitine gitmiştir. Nihayetinde görme duyusunun gerçekleştiği yer ile ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, görmenin gerçekleşmesini zorunluluk ve ilişkiyel nedensellik (*adet*) ile açıklayan kelâmcıların fikirlerine yer vermiştir. Görme *doğrudan, yansıma ve kırılma* biçiminde üç temel kategoride gerçekleşir (s. 211). Bu hususta yazar, *doğrudan görme ve yansıma ile görme* şeklinde başlık açmış, ancak *kırılma* ile gerçekleşen görmeye dair bir başlığa yer vermemiştir. Bunu, "mütekaddimîn dönemi kelâm eserlerinde, kırılma olgusuna ilişkin değerlendirmelere çok nadir örnekler dışında rastlanmamaktadır" (s. 249) ifade-

siyle gerekçelendirmiştir. Yazar, görme hususunda en kapsamlı yaklaşımın *göz-ışın teorisi* olduğuna işaret etmiştir (s. 215). Göz-ışın teorisini Mu'tezile'den ilk olarak Nazzâm'ın benimsediğini kaydeden yazar, daha sonra onun görme teorisini açıklamıştır. Ardından Nazzâm'ın göz-ışın teorisine yönelik Mâtürîdî'nin *dış ışığın görmeye etkisi* gibi eleştirilerine yer vermiş; ayrıca ilgili dönemde göz-ışın teorisinin kabul edilmesiyle birlikte söz konusu teorinin herkesçe aynı şekilde anlaşılmadığını ifade etmiştir. Ek olarak yazar, ışının özelliklerine yönelik yapılan açıklamaları (s. 229) da göz ardı etmemiştir. Kitabında, Mu'tezile'nin mensupları tarafından *nesne-iz teorisinin* benimsendiğini belirtmiş ve Eş'arî ve Mâtürîdîlerin ise *görmenin yaratılması teorisini* öne sürdüklerinden söz etmiştir. Bu teorileri yazar, doğrudan görme ile bağlantılı iki ayrı fikir olarak değerlendirmiş, bahsi geçen ekollerin delillerine yönelik incelemeler yapmıştır. Yansıma ile görme başlığı altında, kelâm eserlerinde bu konuya ilişkin yapılan değerlendirmeler açıklanmıştır. Bu değerlendirmelerde aynanın çalışma prensipleri, aynada görülen görüntünün doğası ve nasıl konumlandığı gibi detaylar üzerinde durulmuştur.

Eserde görmenin gerçekleşmesini engelleyebilecek faktörler, çevresel koşulların uygunluğu bağlamında detaylıca incelenmektedir. Yazar, Eş'arîler ve Mâtürîdîlerin görmenin *insanda yaratılan bir algı* olduğunu kabul etmeleri sebebiyle görmeyi, ortam şartlarının uygunluğu koşuluyla değil, görmenin insanda yaratılmaması gibi göz kusurları kapsamında değerlendirdiğini belirtmiştir (s. 250). Mu'tezile'nin ise görmeyi engelleyen durumları tespitinde ele aldığı meseleleri ayrı başlıklarda detaylıca incelemiştir. Böylelikle görmenin gören ile irtibatı ele alınmıştır. Görmenin görenden bağımsız tarafına ise bir sonraki bölümde değinilecektir.

Görme fiilinin görülen varlıkta bir etkiye sebep olup olmayacağını Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezhepleri arasında değerlendiren yazar, her üç mezhebin kelâmcılarının *görme fiilinin görülen varlıkta bir etkiye neden olmadığını kabul ettiği* sonucuna ulaşmıştır (s. 289). Ardından cevher ve cevherlerin birleşmesinden oluşan cisimlerden başlayarak, nelerin görülebileceği konusuna değinmiştir. Sonrasında *Araziların Görülmesi* başlığı altında, renkler, oluşlar ve diğer arazlardan hangilerinin görme duygusu ile idrak edilebileceği tartışmalarına yer vermiştir. Renklerin meydana gelmesinin Allah'ın fiili olduğuna dair genel bir kabulün oluştuğunu anlatmıştır. Renklerin hangi varlık türünden olduğu konusunda farklı görüşler olmasına rağmen, bunların görülebildiği konusunda karşıt bir fikre rastlanmadığının altını çizmiştir. İkinci problem olarak *oluş arazlarının görülmesini* ele almış; oluşları, hareket, sükûn, birleşme ve ayrılma olarak belirtmiştir. Mezheplerin sistemleşmesiyle beraber, *oluşların zatının duyularla algılanmayıp, varlığının akılla bilinebileceği* fikrine dönüşmesini Bağdâdî ve Nesefî'nin yorumlarından hareketle ortaya koymuştur (s. 323). Görmenin görülürle ilgili meselelerinde, son olarak Eş'arî ve Mâtürîdîlerin fizikî tecrübelerin dışında, olasılıktan hareketle ortaya koydukları *Var Olanın Görülmesi* anlayışına yer vermiştir. Cansız, Eş'arî ve Mâtürîdîlerin görmeyi, *Allah'ın âdet üzere yaratması* ile açıkladıklarından

bahsetmiştir. Yazar bu konuyla birlikte, kitabının kapsamlı bir şekilde hazırlandığını ve “kelâmda görmenin gerçekleşmesine ilişkin olarak ortaya konulan sistematik açıklamayı tüm yönleriyle ele aldığı” (s. 335) ifade etmiştir.

Yazar, bölümün son kısmında kelâmcıların rü’yetullah meselesinde bilime yönelik bakış açılarını, dînî ve bilimsel bilgi perspektiflerinden incelemiş ve rü’yetullah konusunun bilim ile ilişkisini ele almıştır. Tüm bu açıklamalardan hareketle Hasan Cansız, Mu’tezile’nin ortaya koymuş olduğu görüşün artık anlamsız kaldığını “görme tecrübesi görülürün durumundan ve bu şartlardan bağımsız olarak, yalnızca algılayan insanın var olmasıyla gerçekleşebilmektedir. Allah’ın görülmesi için maddî olanla zorunlu olarak ilişki kurması gerektiği iddiası, artık yalnızca zihinde yaratacağı suretin Allah’ın zâtı ile ilişkisi açısından tartışılabilir bir iddiadır. Bu bağlamda sorun, sureti olmadığı ekollerin kahir ekseriyeti tarafından kabul edilen Allah’ın kendisini izhar edeceği surettir. İnsanın Allah’ı görmesi probleminde, göreceği suretin insani algı imkânlarıyla sınırlı olması dışında bir sorun, artık görünmemektedir” (s. 383) ifadesiyle belirtmiştir.

Kitabının sonuç kısmında ortaya konulan meseleler, bu bağlamda mezheplerin aldığı tavırlara dair ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçların değerlendirilmesine yer vermiş; çalışmanın başka açılardan da incelenmeye müsait olduğunu örneklerle açıklamıştır. Bu minvalde yazarın, kelambilim ilişkisinin daha önce nassa dayanmayan konular üzerinden incelenmesine dair önerisi dikkat çekmektedir. Bu öneri, alandaki diğer araştırmacılar için bir yol haritası niteliğinde olup, konunun daha da geniş bir perspektiften ele alınmasını teşvik etmektedir.

Eser, başlığı ve içeriği ile uyumlu bir şekilde ortaya konulmuştur. Tezde *rü’yetullah ve bilim* meselelerine odaklanılmış ve çeşitli kaynaklar kullanılarak geniş bir veri yelpazesi analiz edilmiştir. Bununla birlikte kaynakçada belirtilen referansların tümü metin içinde eksiksiz kullanılmış olup hem güncel kaynaklardan hem de metinle ilgili ana kaynaklardan yararlanılmıştır. Rü’yetullah meselesine dair ilgili dönemi esas aldığımızda, bu kitabın derinlemesine bir inceleme ve kapsamlı araştırmaların ürünü olarak önemli bulguları sunduğu görülmüştür. Tezin temel iddialarını destekleyen bulgular, alandaki araştırmaları ileriye götürebilecek önemli katkılar sağlayabilir niteliktedir.